

Vrije Universiteit Brussel

Het effect van scheidingen op de mate van contact tussen grootouders en kleinkinderen

Eindverhandeling tot licentiaat in de Klinische Psychologie

Student: Sofie Van Raemdonck

Promotor: Prof Dr. Wim Van den Broeck

Organisatie: BasisAdvies bij Scheiding en Ouderschap

Academiejaar 2006–2007

WETENSCHAPSwinkel
Brussel

Samenvatting

In dit onderzoek wordt het effect nagegaan van scheidingen op de mate van contact tussen grootouders en kleinkinderen en wordt onderzocht welke factoren hier een belangrijke rol in spelen. De 180 grootouders die deelnamen aan dit onderzoek vulden een vragenlijst in over de eventuele scheiding van hun kinderen en het contact en de relatie met hun kleinkinderen. Uit de resultaten bleek dat er na een scheiding minder contact is tussen grootouders en kleinkinderen maar dat de kwaliteit van de relatie tussen grootouders en kleinkinderen behouden blijft. Bovendien zijn er ook heel wat andere factoren zoals het hoederecht, de afstand, de relatie met de ouders, de leeftijd, burgerlijke staat en gezondheid van de grootouders, het verloop en de duur van de scheiding en het geslacht van de ouders, die een bepalende rol kunnen spelen in het verloop van de situatie tussen grootouders en kleinkinderen na de scheiding.

Inhoud

Samenvatting	0
Inhoud	1
Voorwoord	2
1. Inleiding.....	3
1.1 Eerste onderzoeken	4
1.2 Veranderingen in het familiesysteem.....	4
1.3 Rol grootouders	5
1.4 Mediërende factoren	8
1.4.1 Geslacht kind en hoederecht.....	8
1.4.2 Afstand	9
1.4.3 Situatie voor de scheiding	10
1.4.4 Leeftijd grootouders	10
1.4.5 Geslacht grootouders en kleinkinderen.....	10
1.4.6 Burgerlijke staat grootouders	11
1.5 Dit onderzoek	11
2. Methode.....	13
2.1 Deelnemers en gegevensverzameling	13
2.2 Materiaal.....	15
2.3 Werkwijze	15
3. Resultaten	17
3.1 Verband duur scheiding en mate van contact.....	17
3.2 Vergelijking contact rusthuis – thuis.....	17
3.3 Verband verloop scheiding en mate van contact	18
3.4 Vergelijking van de mate van contact voor en na de scheiding	19
3.5 Vergelijking kwaliteit van de relatie met de kleinkinderen voor en na de scheiding 19	
3.6 Vergelijking mate van contact tussen gescheiden en intacte families.....	20
3.7 Vergelijking van de kwaliteit van de relatie tussen grootouders en kleinkinderen bij gescheiden en intacte families	21
3.8 Verband hoederecht en mate contact/vergelijking hoeveelheid contact naargelang geslacht ouder.....	21
3.9 Verband relatie met kinderen en relatie met kleinkinderen	23
3.10 Verband afstand en mate van contact	23
3.11 Vergelijking mate van contact bij gehuwde en alleenstaande grootouders	23
3.12 Verband leeftijd grootouders en mate van contact	24
4. Bespreking	26
5. Besluit	32
6. Referenties	33

Voorwoord

Dankzij de Wetenschapswinkel heb ik het afgelopen jaar de kans gekregen een hedendaags thema te onderzoeken in het kader van mijn eindwerk. De opdrachtgever BASO (Basisadvies bij Ouderschap en Scheiding) is een organisatie die tot doel heeft hulp te bieden aan personen die in een echtscheidingssituatie verwickeld zijn. Zij stelden vast dat de psychologische en sociale gevolgen na een scheiding onvoldoende worden belicht, en dit voornamelijk bij grootouders.

Het was voor mij een heel uitdagende en boeiende opdracht om in samenwerking met BASO een onderzoek op te stellen om een zo duidelijk mogelijk beeld te krijgen van het perspectief en de visie van grootouders in deze situatie.

Het totstandkomen van dit werk was onmogelijk geweest zonder de hulp van Prof Dr. Wim Van den Broeck. Mijn welgemeende dank voor zijn inbreng en steun, zowel voor de opbouw van het onderzoek, als de begeleiding tijdens de verwerking.

Verder wil ik de medewerkers van BASO bedanken om mij het vertrouwen te schenken dit onderzoek te volbrengen. Zij hebben nieuwe ideeën altijd met veel enthousiasme ontvangen en stonden steeds klaar om hulp te bieden.

Een speciale dank gaat ook uit naar de directie van het rust-en verzorgingstehuis Hof Ten Doenberghe te Hoeilaart, de organisatoren van de seniorenclub S-plus te Leuven, de begeleiders van het volwassenenonderwijs kleding te Duisburg, en alle mensen uit mijn omgeving die me geholpen hebben zoveel mogelijk deelnemers te verzamelen. Uiteraard verdienen ook alle grootouders die bereid waren deel te nemen aan dit onderzoek een dankwoord. De inzet die al deze mensen getoond hebben is een zeer grote bijdrage geweest aan mijn onderzoek.

1. Inleiding

Vermoedelijk een kwart van de minderjarigen maakt vroeg of laat een breuk tussen de ouders mee, en dit meestal nog voor ze de lagere school afronden. Wereldwijd zijn onderzoekers het er over eens dat dit ten minste tijdelijk negatieve effecten heeft op deze kinderen (e.g. Lansford et al., 2006; Marquardt, 2006; Stone, 2006; Ahrons, 2007). We hebben in Vlaanderen geen exacte gegevens over kinderen en echtscheiding. We weten enkel dat er jaarlijks zowat 15.000 huwelijken in Vlaanderen worden ontbonden en dat er steeds sneller gescheiden wordt. Van de oudste generaties is ruim een kwart gescheiden, maar de jongere generaties zullen die grens sneller slopen. Een raming op basis van het rijksregister leert dat 20 tot 25% van de minderjarigen ooit met een breuk tussen zijn ouders wordt geconfronteerd. Dat zijn 250.000 tot 300.000 kinderen en jongeren. Op het ogenblik van de breuk gaat 17% van de kinderen nog niet naar school, is een kwart nog kleuter en zitten de meeste (43%) op de lagere school. (Beel, 2007). Hoewel de breuk zelf een impact op de kinderen kan hebben, zijn het voornamelijk de conflicten en het geruzie tussen ouders, voor, tijdens en na de breuk die tot problemen leiden. Als het conflict blijft bestaan, of als er een blijvende vijandschap tussen ouders ontstaat, lopen kinderen meer kans om tot de problematische minderheid te gaan behoren die op langere termijn problemen ontwikkelt. Ook psychologische en/of financiële problemen van de ouders hebben een negatieve impact op kinderen. Net als opeenvolgende veranderingen binnen de nieuwe leefsituatie, zoals het wennen aan nieuwe stiefouders bijvoorbeeld. (Beel, 2007).

Gezien dit actuele thema en het beperkte onderzoek naar de rol van de grootouders binnen deze thematiek, vroeg de organisatie BasisAdvies bij Ouderschap en Scheiding (BASO) onderzoek te doen naar de relatie tussen grootouders en kleinkinderen in intacte families en families waar de ouders gescheiden zijn, en dit vanuit het perspectief van de grootouders. Deze organisatie stelde vast dat er momenteel enorm veel inspanningen geleverd worden in het zoeken naar vooral juridische oplossingen. Dit heeft tot gevolg dat psychische en sociale gevolgen onvoldoende worden belicht.

Om een duidelijk beeld te krijgen van voorgaand onderzoek en bijbehorende bevindingen zal in deze literatuurstudie ten eerste worden toegelicht waar de eerste onderzoeken zich op gericht hebben. Ten tweede wordt dieper ingegaan op veranderingen in de familie en wordt het familiesysteem geëxploreerd aan de hand van een aantal vorige onderzoeken en theorieën. Vervolgens wordt de rol van de grootouders toegelicht, die zoals blijkt uit vorig onderzoek zowel in intacte als gescheiden families vaak een belangrijke plaats

inneemt. Ten slotte wordt een aantal bepalende factoren besproken die een invloed kan hebben op het verloop van de situatie na de scheiding van de ouders.

1.1 Eerste onderzoeken

Hoewel familieleden, buiten de ouders zelf, een belangrijke bron van steun kunnen zijn voor kinderen tijdens de periode van de scheiding in de familie, hebben de relaties met andere familieleden nog maar weinig aandacht gekregen in de literatuur (Lussier, Deater-Deckard, Dunn & Davies, 2002). De belangrijkste gevolgen van scheidingen op de directe familieleden zijn intensief onderzocht, maar echter weinig onderzoekers hebben zich gericht op hoe andere familieleden, zoals grootouders, hierop reageren (Jaskowski & Dellasega, 1993). In 1988 werd reeds door Gladstone aangegeven dat er in de literatuur weinig geschreven wordt over de relatie tussen grootouders en kleinkinderen.

Volgens Creasy (1992) zijn de mogelijke gevolgen voor kinderen na scheiding op hun interpersoonlijke relaties met significante anderen vrij goed gedocumenteerd, maar heeft de rol van grootouders, binnen het sociaal netwerk van de kinderen, nog niet veel aandacht gekregen in de literatuur.

Veel van het relevante empirische werk over scheidingen in families richt zich op de rol van de grootouders vanuit het perspectief van de kleinkinderen (Kennedy & Kennedy, 1993), of vanuit het gezichtspunt van de ouders zelf (Hilton & Macari, 1997; Picard, Lee & Hunsley, 1997). Zeer weinig studies hebben de relatie tussen grootouders en kleinkinderen onderzocht door de grootouders zelf te interviewen (Ehrenberg & Smith, 2003). Vele studies over de relaties richten zich bovendien op intacte families (Gladstone, 1988; Hetherington, 1989).

Binnen het onderzoek dat wel werd verricht is het opvallend dat er veel onderzoek zich uitsluitend op grootmoeders gericht heeft (Ahrns & Bowman, 1981; Gladstone, 1988, Johnson & Barrer, 1987; Johnson, 1988).

1.2 Veranderingen in het familiesysteem

Een scheiding brengt een verandering in de familiestructuur met zich mee met een complexe sequentie van familietransities. In de meeste gevallen zullen kinderen verschillende veranderingen meemaken zoals scheiding van de biologische ouders, in een eenoudergezin leven en de confrontatie met nieuwe relaties van de biologische ouders. Bovendien zullen de kinderen in het geval van co-ouderschap in verschillende gezinnen gaan leven. (Lussier et al., 2002). Er zijn verschillende factoren die aanpassing van de

kinderen, aan deze veranderingen binnen de familie, beïnvloeden. Het gaat hier om socioeconomische status, kwaliteit van de relatie tussen de ex-partners, kwaliteit van de relaties in de stieffamilies, leeftijd, geslacht en persoonlijkheidskenmerken van de kinderen. (Hetherington & Stanley-Hagan, 1999).

Volgens de familiesysteemtheorie zal een verbreking in één onderdeel van het systeem ook andere onderdelen beïnvloeden (Andrews, Bubolz & Paolucci, 1980 in Jaskowski & Dellasega, 1993). Vervolgens zal niet enkel de ouder-kind dyade beïnvloed worden door een scheiding, maar ook andere leden van de familie zullen hieronder lijden. Het gaat hier dan voornamelijk over de grootouders, hoewel de specifieke gevolgen voor hen nog niet voldoende onderzocht zijn. (Jaskowski & Dellasega, 1993).

Er zijn echter veel aanwijzingen dat de scheiding van de ouders ook veranderingen brengen in de betrokkenheid van de grootouders in de familie. Dit gebeurt om verschillende redenen, zoals de herorganisaties binnen de structuur van de familie, relaties tussen grootouders en schoonzonen en -dochters die vervagen, verhuizingen omwille van de nieuwe partners en de nood aan veranderingen voor ouders en kleinkinderen. (Johnson, 1999).

1.3 Rol grootouders

Historisch gezien boden grootouders hun kinderen en kleinkinderen in het verleden extra steun in moeilijke tijden. Geleidelijk aan werden families meer stabiel en autonoom en hadden zij minder nood aan de hulp van grootouders. Grootouders bleven echter steunfiguren die klaar stonden wanneer er zich moeilijkheden voordeden in families. In de jaren '70 kon een stijging van de betrokkenheid van grootouders geobserveerd worden tengevolge van de toegenomen spanningen in families. De stijging in het aantal scheidingen, de eenoudergezinnen en tienerdochters zorgden voor de nood aan interventies door grootouders. (Lussier et al., 2002).

Het onderzoek naar grootouders en de invloed die zij kunnen hebben maakte vooruitgang in de jaren '80 en '90, waardoor er literatuur verscheen over verschillende onderwerpen zoals de relatie tussen grootouders en kleinkinderen, stiefgrootouderschap en de mogelijke steun van grootouders voor moeder en kleinkinderen binnen éénoudergezinnen. (Johnson, 1988; Szinovacz, 1998).

Grootouders spelen meestal een zeer belangrijke rol in het sociale leven van hun kleinkinderen. Zij worden vaak onmiddellijk in het leven van de kleinkinderen geïntroduceerd en worden na de ouders de belangrijkste hechtingsfiguren. (Schaffer & Emerson, 1964). Door de vergrijzing van onze bevolking gaan de relaties tussen

grootouders en kleinkinderen ook steeds langer duren (Uhlenberg, 1980). Kleinkinderen worden voor grootouders een belangrijk sociaal bezit door de lage geboortecijfers, de echtscheidingen, het hertrouwen en de langere "lege nest"-fase. Minder kleinkinderen worden gedeeld door meer grootouders. (Johnson & Barrer, 1987; Uhlenberg, 1980). Het belang van de relatie tussen grootouders en kleinkinderen voor zowel grootouders als kleinkinderen is in verschillende onderzoeken bevestigd (e.g., Tinsley & Parke, 1984; Bengston & Robertson, 1985; Kornhaber, 1996; Smith & Drew, 2002). In het algemeen is de relatie geïdentificeerd als een belangrijk deel van de grootouders hun eigen ontwikkeling en identiteit (Erikson, E.H., Erikson, J., & Kivnick, 1986; Kivnick, 1982, 1983 in Smith & Drew, 2002). Relaties tussen grootouders en kleinkinderen zijn meestal positief en belonend voor beide partijen, alhoewel ook ambivalente gevoelens of conflicten binnen de drie generaties mogelijk zijn (Kornhaber, 1996; Smith & Drew, 2002).

De hechtingstheorie van Bowlby (1989) schrijft een belangrijke rol toe aan de primaire verzorgers voor de ontwikkeling van een intern werkmodel van relaties. Dit is een mentale representatie, die gevormd wordt in de prille levensjaren, van zichzelf, significante anderen en de relaties met hen. Betrokkenheid van grootouders kan bijgevolg zowel een directe als een indirecte invloed (via het gedrag van de ouder) hebben op de ontwikkeling van het kleinkind. Deze bevinding wordt ondersteund in cross-sectioneel onderzoek (Benoit & Parker, 1994; Hill, Mullis, Readdick & Walters, 2000).

Ook de socio-ecologische theorie wijst op de belangrijke rol die grootouders hebben (Bronfenbrenner & Morris, 1998). Binnen dit theoretisch kader wordt de omgeving van het kind niet enkel geconceptualiseerd door de relaties die een onmiddellijke impact op hem of haar hebben (zoals ouders en siblings), maar ook door de ervaringen met andere familieleden. Grootouders fungeren volgens deze visie niet enkel als steunfiguren en sociale invloeden, maar ook als overdragers van de historie en de cultuur van de familie (Kopera-Frye & Wiscott, 2000 in Lussier et al., 2002). Bijgevolg kunnen grootouders verschillende rollen spelen in het leven van hun kleinkinderen zoals verzorger, speelkameraad, verteller en vriend (King, Elder, & Conger, 2000 in Lussier et al., 2002). Een onderdeel van het ecologisch denkkader is de familiesysteemtheorie (Minuchin, 1985). Volgens deze theorie moeten we inzicht hebben in de dynamieken van de relaties van het kind met al zijn familieleden, om de aanpassing van het kind aan de nieuwe familiesituatie te begrijpen. Grootouders zijn zeer belangrijke personen binnen deze familiesystemen (Troll, 1996 in Lussier et al., 2002). Dit zal zeker zo zijn in het geval van familiale veranderingen door scheiding, waarbij grootouders betrokken geraken in

allianties met kinderen of kleinkinderen, waarbij conflicten met nieuwe familieleden ontstaan.

Als kleinkinderen permanent van hun grootouders gescheiden worden kan hun psychosociale aanpassing aangetast worden. Anderzijds kan het behouden van hechte relaties tussen grootouders en kleinkinderen, gedurende het proces van de scheiding, bijkomende steun bieden. (Jaskowski & Dellasega, 1993).

Grootouders kunnen door nieuwe verantwoordelijkheden en het bieden van steun na scheiding ook meer betrokken geraken bij het familiegebeuren. Dit was het geval voor de families die deelnamen aan het onderzoek van Kennedy en Kennedy (1993), waaruit bleek dat volwassen kleinkinderen een betere kwaliteit van relaties met hun grootouders en meer betrokkenheid van de grootouders rapporteerden in éénoudergezinnen en stieffamilies, dan in intacte families. De positieve invloed van grootouders kan dus groter worden onder invloed van moeilijkheden binnen het gezin. (Lussier et al., 2002).

Bovendien spelen grootouders een belangrijke rol als vertrouwensfiguren. Uit onderzoek van Dunn, Davies, O'Connor en Sturgess (2001) blijkt dat kinderen rapporteren (a) dat grootouders de sleutelfiguren zijn waarmee kinderen praten onmiddellijk na de scheiding en (b) dat gedurende de weken die volgden na de scheiding de grootouders de meest frequente bron waren om te praten over vertrouwelijke informatie betreffende problemen binnen het gezin.

Tenslotte is er enig bewijs dat betrokkenheid van de grootouders de sociaal-emotionele aanpassing van kinderen na de scheiding kan bevorderen. Werner en Smith (1982, zie Lussier et al., 2002) rapporteerden dat onder de risicokinderen van hun steekproef, diegenen die geclassificeerd konden worden als veerkrachtig, in de meeste gevallen een grootouder hadden die hen steunde en vaak aanwezig was. Deze onderzoekers beschreven de betrokkenheid van grootouders als een protectieve factor tegen de gevolgen van scheiding. Voornamelijk de stabiliteit, coninuiteit en steun die grootouders kunnen bieden is belangrijk. Kennedy en Kennedy (1993) rapporteerden gelijkaardige bevindingen, met de nadruk op de betrokkenheid van grootouders als compenserende factor wanneer de ouders onder stress staan en mogelijk niet de steun kunnen bieden die de kinderen op dat moment nodig hebben.

Isaacs en Leon (1986) geven aan dat het steunen van de ouder met het hoederecht, één van de belangrijkste manieren is van grootouders om de kleinkinderen indirect te steunen. Ze vergemakkelijken ook de aanpassing van de moeder aan de nieuwe situatie door het bieden van een geldelijke som, een plaats om te leven, advies te geven en door emotionele steun te bieden (Dell & Appelbaum, 1977; Gladstone, 1988, Isaacs & Leon, 1986; Johnson, 1988; Nichols, 1985).

Gedurende en na de scheiding zullen veel grootouders hun band met kleinkinderen verder ontwikkelen en verdiepen. Dit proces kan kinderen helpen een veilig en intact

familiebeeld te behouden, de gevoelens van verlies te verwerken, beschermen tegen echtelijke problemen en een goed beeld van echtelijke relaties te behouden (Nichols, 1985). Voornamelijk grootmoeders zouden meer advies en emotionele steun geven na een scheiding (Gladstone, 1988).

Ondanks de verschillende studies die de positieve invloed van grootouders na scheiding benadrukken, werd in sommige studies gevonden dat de betrokkenheid van grootouders geassocieerd kon worden met hogere risiconiveaus voor de kinderen. (e.g., McLanahan & Sandefur, 1994).

Zoals reeds aangegeven is uit vorig onderzoek gebleken dat grootouders zeer vaak een belangrijke rol spelen in het leven van hun kleinkinderen. Er zijn echter enkele factoren die mede kunnen bepalen hoe de situatie tussen grootouders en kleinkinderen zal verlopen na de scheiding van de ouders. Deze zullen in het volgende deel besproken worden.

1.4 Mediërende factoren

De volgende factoren kunnen een bepalende invloed hebben op de situatie na de scheiding van de ouders en hebben bijgevolg een invloed op de relatie tussen grootouders en kleinkinderen.

1.4.1 Geslacht kind en hoederecht

Aangezien de moeder in 90% van de gevallen het hoederecht krijgt (Hetherington, 1989), is de band tussen kleinkinderen en de ouders van de moeder vaak hechter (Johnson, 1999) en dreigt de relatie tussen kleinkinderen en de ouders van de vader eerder negatief beïnvloed te worden na een scheiding (Creasy, 1993). Alleenstaande moeders zullen zich naar hun ouders richten voor financiële en sociale steun, wat de familiebanden versterkt. In onderzoek is aan de hand van frequentie van contact (Anspach, 1976; Kruk, 1995; Smith, 1991), mate van betrokkenheid (Gladstone, 1988; Johnson & Barer, 1987; Sprey & Matthews, 1982) en gevoelens van hechting (Smith, 1991), gevonden dat de relaties tussen grootouders en kleinkinderen na scheiding, vaak sterker zijn voor de ouders van de moeder, dan voor ouders van de vader (Lussier et al., 2002). Een onderzoek van Dench, Ogg & Thompson (1999, zie Lussier et al., 2002) bevestigt dat de veranderingen in de relaties tussen grootouders en kleinkinderen, na scheiding van de ouders, sterk beïnvloed worden door het feit of de band met de kleinkinderen via zoon of dochter gaat. Volgens deze resultaten is de kans groter dat de relatie tussen kleinkinderen en grootouders langs vaders kant negatief beïnvloed wordt,

dan dat de relatie tussen kleinkinderen en grootouders langs moeders kant negatief beïnvloed wordt.

Ook in het onderzoek van Gladstone (1988), waarbij 80 grootmoeders werden geïnterviewd, rapporteerden grootmoeders wier kinderen het hoederecht hadden en binnen een bepaalde afstand woonden, dat zij hun kleinkinderen meer frequent zagen dan grootmoeders wier kinderen het hoederecht niet hadden en die verder weg woonden. Verder werd gevonden dat grootouders langs moeders kant rapporteren dat er na de scheiding regelmatig beroep op hen wordt gedaan voor steun. Grootouders langs vaders kant daarentegen geven frequent aan dat het contact met hun kleinkinderen na de scheiding vermindert en dat deze trend zich ook voortzet de volgende jaren na de scheiding (Furstenberg, 1988, Johnson & Barer, 1987). Ook in het onderzoek van Ahrons en Bowman (1981) rapporteren grootmoeders minder contact te hebben met de kleinkinderen van hun zoon na de scheiding dan grootmoeders met de kleinkinderen van hun dochter. Kruk (1995) geeft in zijn onderzoek aan dat het contact met de grootouders langs vaders kant, vaak afhankelijk is van het contact tussen de vader zelf en zijn kinderen na de scheiding. De relatie tussen kleinkinderen en de grootouders langs vaders kant kan echter verbeteren indien de grootouders toestemming krijgen van de moeder met het hoederecht tot contact met hun kleinkinderen (Johnson & Barer, 1987). In het onderzoek van Hilton en Macari (1997) werd dan ook gevonden dat de ouder met het hoederecht de bepalende factor is, eerder dan het geslacht van de ouder. Dit werd bevestigd in eerder onderzoek van Jaskowski en Dellasega (1993) waarin grootouders hogere niveaus van tevredenheid rapporteerden over de relatie met hun kleinkinderen, indien hun eigen kind het hoederecht had.

1.4.2 Afstand

Er is een algemene consensus in de literatuur over de impact van geografische nabijheid en mobiliteit in het mediëren van interacties tussen grootouders en kleinkinderen (Cherline & Furstenberg, 1985 in Schutter et al., 1997). Een geschikte afstand is een noodzakelijke, maar niet voldoende factor, die een context kan creëren waarbinnen de relatie zich kan ontwikkelen (Doka & Merz, 1988). Vele studies vonden ook dat de hoeveelheid steun en contact stijgt, wanneer de afstand minder groot is (Gladstone, 1988; Mathews & Sprey, 1984). Verder wordt het verhuizen van grootouders of kleinkinderen gezien als een belangrijke oorzaak van verloren relaties (Starbuck, 1989 in Schutter et al., 1997). In tegenstelling tot het voorgaande, werd in het onderzoek van Jaskowski en Dellasega (1993) geconstateerd dat de kwaliteit van de relatie tussen grootouders en kleinkinderen werd beïnvloed door de regeling van het hoederecht, maar niet door de geografische afstand.

1.4.3 Situatie voor de scheiding

Grootouders zullen meer of minder betrokken worden in het leven van hun kleinkinderen na de scheiding, afhankelijk van hoe hecht ze waren met de ouder met het hoederecht, voor de scheiding. Grootouders kunnen dus rolveranderingen ervaren na de scheiding. Een grootmoeder wiens rol was gekarakteriseerd door het bieden van gezelschap en amusement, kan zichzelf na de scheiding plots in de rol van verzorger of surrogaatouder bevinden. (Lavers & Sonuga-Barke, 1997).

De relatie tussen de grootouders en hun kinderen en de schoonzonen en –dochters, is na de factor afstand, de meest significant mediërende factor voor de relatie tussen grootouders en kleinkinderen (Gladstone, 1987; Matthews & Sprey, 1982), zelf tot op het punt van de verbreking van de relatie met de grootouders (Starbuck, 1980 in Schutter et al., 1997). De relatie voor de scheiding en zeker een onopgelost conflict met de ouder met het hoederecht, zal de steun van de moeder en het contact met de kleinkinderen significant beïnvloeden. (Gladstone, 1986; Leon & Isaacs, 1986). Na een scheiding ervaren grootouders moeilijkheden met het heropbouwen van relaties en voelen zij zich onzeker over wat van hen verwacht wordt (Gladstone, 1988). Grootouders die er in slagen een goede relatie met hun kleinkinderen te behouden zijn meestal diegenen die goede en vriendelijke contacten behouden met de ouder met het hoederecht. De mogelijkheid om te kunnen overleggen over nieuwe relaties met alle partijen en voornamelijk met de ouder met het hoederecht is zeer belangrijk (Gladstone, 1988).

1.4.4 Leeftijd grootouders

De meeste onderzoekers zijn het er over eens dat het contact met grootouders zal afnemen naarmate ze ouder worden, vooral na de leeftijd van 65 (Johnson, 1988; Sprey & Matthews, 1982). De invloed van de leeftijd van de grootouders kan echter enigszins misleidend zijn; grootouders die ouder dan 65 zijn hebben ook oudere kleinkinderen die minder behoefte hebben aan verzorging en aandacht (Schutter et al., 1997). In de studie van Johnson (1988) wordt aangegeven dat voornamelijk jonge grootouders langs moeders kant actief zijn in het leven van hun kleinkinderen. Ondanks dat deze betrokkenheid daalt naarmate zij ouder worden, blijft het contact wel consistent.

1.4.5 Geslacht grootouders en kleinkinderen

De studie van Gladstone (1988) is de enige waarin een voorkeur voor kleinzonen of kleindochters werd bevraagd. Grootmoeders bleken hierin geen voorkeur te hebben. In één studie werd echter gevonden dat kleindochters en –zonen verschillende voorkeuren hadden voor de relatie met hun grootouders en dat zij meer betrokken zullen zijn bij de grootouder van hetzelfde geslacht gedurende de scheiding (Scherman, Goodrich, Kelly, Russell & Javadi, 1988 in Schutter et al., 1997).

1.4.6 *Burgerlijke staat grootouders*

In het onderzoek van Gladstone (1988) werd gevonden dat grootmoeders die niet getrouwd waren niet zoveel vrije tijd en energie hadden voor hun kinderen en kleinkinderen omdat zij zelf meestal aan het werk zijn en meer betrokken zijn bij de routine van hun eigen leven. Getrouwde grootmoeders werken echter meestal zelf niet en hebben bijgevolg meer tijd voor de kinderen en kleinkinderen.

1.5 Dit onderzoek

Het doel van dit onderzoek is een beter zicht te krijgen op de relatie tussen grootouders en kleinkinderen in intacte families en families waar de ouders gescheiden zijn, vanuit het perspectief van de grootouders. Meer bepaald willen we het effect van scheidingen nagaan op de mate van contact en telefonisch contact tussen grootouders en kleinkinderen en onderzoeken welke factoren hierbij een belangrijke rol spelen.

We zullen ons voornamelijk richten op een aantal factoren die een mogelijke invloed kan hebben op de relatie tussen grootouders en kleinkinderen, voor en na de scheiding, maar die zelden in vorig onderzoek werden besproken.

Zo werd in het onderzoek van Jaskowski en Dellasega (1993) aangegeven dat het niet nagaan hoe lang ouders reeds gescheiden zijn, een tekortkoming was in hun onderzoek. Daarom zullen we in dit onderzoek nagaan of de duur van de scheiding een invloed heeft op het contact tussen grootouders en kleinkinderen. Met andere woorden, zal naarmate de echtscheiding al langer achter de rug is, het contact tussen grootouders en kleinkinderen constant blijven, toenemen of dalen?

Verder werd in het onderzoek van Ehrenberg en Smith (2003) opgemerkt dat het voornamelijk bevragen van gezonde grootmoeders een mogelijk verkeerd beeld oplevert in de resultaten omdat gezonde grootmoeders meer mogelijkheden hebben om actief met hun kleinkinderen bezig te zijn. Om deze factor enigszins te controleren werd de vragenlijst van dit onderzoek ook afgenomen van een 20-tal personen die in een rusthuis verblijven. We zullen in de resultaten het contact met de kleinkinderen van grootouders in een rusthuis en grootouders die nog thuis verblijven vergelijken om de mogelijke invloed van het verblijf in een rusthuis na te gaan.

In dit onderzoek gaan we er ook vanuit dat ook het verloop van de (v)echtscheiding een belangrijke rol kan spelen in de situatie na de scheiding en dat de invloed hiervan moet worden nagegaan. Hiertoe werd in de vragenlijst van dit onderzoek aan de grootouders gevraagd hoe de scheiding van de ouders volgens hen verlopen was. In de analyse van de resultaten van dit onderzoek zal worden nagegaan of er een mogelijk verband is

tussen het verloop van de scheiding en het contact tussen grootouders en kleinkinderen na de scheiding.

Gezien het beperkte onderzoek in Vlaanderen naar dit onderwerp, brengen we tenslotte een aantal discussiepunten naar voren, op grond van het besproken buitenlandse onderzoek en de empirische bevindingen. We zullen de resultaten van dit onderzoek vergelijken met het eerdere onderzoek aan de hand van de onderzoeksvragen die in het vorig onderzoek werden nagegaan. Hieronder staan de verwachtingen op grond van vorig onderzoek die ook in dit onderzoek zullen worden nagegaan.

- Grootouders hebben minder contact met hun kleinkinderen na de scheiding dan voor de scheiding en zien de relatie met hun kleinkinderen bijgevolg als minder goed na de scheiding dan voor de scheiding.
- Grootouders wier kinderen gescheiden zijn, hebben minder contact met hun kleinkinderen dan grootouders wier kinderen niet gescheiden zijn. Bijgevolg hebben grootouders wier kinderen gescheiden zijn een minder goede relatie met hun kleinkinderen dan grootouders wier kinderen niet gescheiden zijn.
- Grootouders wier kind het hoederecht heeft, hebben een betere relatie met hun kleinkinderen dan grootouders wier kind het hoederecht niet heeft. Gezien het hoederecht in 90% van de gevallen naar de moeder gaat zal deze hypothese in de meeste gevallen gelden voor de grootouders langs moeders kant die een betere relatie hebben met de kleinkinderen dan de grootouders langs vaders kant.
- De kwaliteit van de relatie tussen grootouders en kleinkinderen is afhankelijk van de kwaliteit van de relatie tussen grootouders en kinderen.
- Grootouders die ver van hun kleinkinderen weg wonen, zien hun relatie met hun kleinkinderen als minder goed dan grootouders die minder ver van hun kleinkinderen weg wonen.
- Hoe ouder grootouders en kleinkinderen zijn, hoe minder contact zij zullen hebben met elkaar.
- Indien grootouders niet gehuwd zijn, zullen zij minder contact hebben met hun kleinkinderen.

2. Methode

2.1 Deelnemers en gegevensverzameling

De 180 grootouders die deelnamen aan dit onderzoek behoorden allemaal tot de leeftijdscategorie van 49 tot 95 jaar, met een gemiddelde leeftijd van 70,2 jaar. Onder deze deelnemers waren er 53 mannen en 127 vrouwen die allen op vrijwillige basis meewerkten. Gezien de vergelijkende studie werden zowel grootouders geselecteerd wier kinderen een scheiding achter de rug hebben, als grootouders wier kinderen nog gehuwd zijn.

De deelnemers werden op vier verschillende manieren verzameld. Ten eerste werd aan 110 zelfstandige thuiswonende grootouders uit de buurt van de druivenstreek en omstreken gevraagd om de vragenlijst in te vullen. Deze mensen werden gecontacteerd via kennissen en verdere contacten. De nodige informatie werd vooraf gegeven en de vragenlijst werd gezamenlijk doorgenomen waarbij door de grootouders nog eventuele vragen konden worden gesteld. De vragenlijsten werden vervolgens persoonlijk terug gebracht of opgestuurd via de post. Ten tweede werd de vragenlijst afgenomen van 21 grootouders die verblijven in het rust- en verzorgingstehuis te Hoeilaart. Hier werd door de directrice en de hoofdverpleger een lijst samengesteld van de mensen die zouden kunnen deelnemen aan het onderzoek op basis van hun visuele, motorische en verstandelijke mogelijkheden. Uit deze lijst werden vervolgens de mensen geselecteerd die grootouder zijn en bovendien bereid waren deel te nemen. De vragenlijsten werden individueel afgenomen door mezelf op de kamers van de bewoners, aangezien het voor de residenten in de meeste gevallen onmogelijk was de vragenlijst zelfstandig in te vullen. Ten derde werd de vragenlijst ingevuld door 23 zelfstandige thuiswonende grootouders tijdens een maandelijkse bijeenkomst van de seniorenclub S-Plus in Leuven. Gezien het tijdsgebrek werd vooraf een gezamenlijke uitleg gegeven aan heel de groep waarbij vragen konden worden gesteld door de deelnemers. Vervolgens werden de vragenlijsten uitgedeeld en vulden alle deelnemers de vragenlijst gelijktijdig in. Tenslotte vulden 26 zelfstandige thuiswonende grootouders, die volwassenenonderwijs kleding volgen te Duisburg, de vragenlijst in. Deze werd afgenomen op een daguitstap naar Maastricht tijdens de busrit. Ook hier kregen de deelnemers vooraf een individuele uitleg met de mogelijkheid tot het stellen van vragen en vulden vervolgens de vragenlijst zelfstandig in.

Uit de 180 ingevulde vragenlijsten kon informatie worden gehaald over 273 ouders. Onder hen bevinden zich 139 vrouwen en 127 mannen. Deze groep ouders kan ingedeeld worden in zeven subgroepen, namelijk "gehuwd", "gescheiden", "gescheiden en nieuwe

relatie", "weduwe/weduwenaar", "samenwonend", "overleden" en "single". Wat onmiddellijk opvalt bij de gegevens van de ouders is de grote groep gehuwde of samenwonende ouders, respectievelijk 66,30% en 13,60%. Maar ook de kleine groep van gescheiden ouders met eventueel een nieuwe relatie, die in totaal slechts 13,90% van de totale steekproef inneemt, is opmerkelijk.

TABEL 1: Gegevens grootouders: Steekproefgroottes en percentages

Burgerlijke staat	Grootmoeders (n=129)		Grootvaders (n=51)		Totaal (n=180)	
Gehuwd	73	56,59%	40	78,43%	113	62,78%
Gescheiden	8	6,20%	2	3,92%	10	5,56%
Gescheiden + nieuwe relatie	5	3,88%	1	1,96%	6	3,33%
Weduwe/weduwenaar	43	33,33%	8	15,69%	51	28,33%
Samenwonend						
Studieniveau	Grootmoeders (n=128)		Grootvaders (n=51)		Totaal (n=179)	
Lager onderwijs	37	28,90%	16	31,37%	53	29,61%
Lager middelbaar onderwijs	17	13,28%	3	5,89%	20	11,17%
Hoger middelbaar onderwijs	47	36,72%	22	43,14%	69	38,55%
Hoge school	22	17,19%	5	9,80%	27	15,08%
Universiteit	5	3,91%	5	9,80%	10	5,59%
Aantal kinderen	Grootouders (n=180)					
1	146		53,50%			
2	76		27,80%			
3	31		11,40%			
4	13		4,80%			
5	5		1,80%			
6	2		0,70%			
Plaats afname	Grootouders (n=180)					
Omgeving	110		61,11%			
Rusthuis	21		11,67%			
Seniorenclub	23		12,78%			
Naailes	26		14,44%			

TABEL 2: Gegevens ouders: Steekproefgroottes en percentages

Burgerlijke staat	Ouders (n=273)	
Gehuwd	181	66,30%
Gescheiden	18	7,30%
Gescheiden + nieuwe relatie	20	6,60%
Weduwe/weduwenaar	6	2,20%
Samenwonend	37	13,60%
Overleden	2	0,70%
Single	1	0,40%

Studieniveau	Ouders (n=273)	
Lager onderwijs	15	5,50%
Lager middelbaar onderwijs	17	6,20%
Hoger middelbaar onderwijs	89	32,60%
Hoge school	99	36,30%
Universiteit	42	15,40%

2.2 Materiaal

De vragenlijst werd opgesteld aan de hand van eerder beschreven onderzoek en empirische bevindingen. Hieruit bleken enkele factoren een belangrijke rol te spelen, die vervolgens zoveel mogelijk in de vragenlijst werden opgenomen. De vragenlijst moest enkel door de grootouder zelf worden ingevuld en bevat zowel open als gesloten vragen. Bovendien was alles volledig anoniem.

De vragenlijst bestaat uit twee delen. Deel A bevat een aantal vragen over de grootouder die de vragenlijst invult. Er worden hier voornamelijk enkele demografische gegevens bevraagd, zoals leeftijd, woonplaats, burgerlijke staat en studieniveau.

Deel B moest mogelijk verschillende keren ingevuld worden, namelijk voor elk van de grootouders hun kinderen die zelf ook kinderen heeft. De vragen van dit deel peilden naar het desbetreffende kind en diens eigen kinderen, de kleinkinderen. Voornamelijk de scheiding, de situatie voor en na de scheiding, de relaties onderling en het contact met de kinderen en kleinkinderen worden hier bevraagd.

2.3 Werkwijze

Alle gegevens van de grootouders uit de vragenlijsten werden ingevoerd in het statistisch programma SPSS. Bij de nominale variabelen zoals geslacht en burgerlijke staat werden de verschillende mogelijke waarden genummerd. Om de kwaliteit van de relatie met kinderen of kleinkinderen uit te drukken konden de deelnemers een getal aanduiden van 1 tot 7 (1 = heel slecht; 7 = heel goed). Ook het verloop van de scheiding volgens de grootouders moest aangegeven worden op een schaal van 1 tot 7 (1 = zonder problemen; 7 = met heel veel problemen). De hoeveelheid contact of telefonisch contact die werd aangegeven door de deelnemers werd achteraf voor iedereen herleid en ingevoerd als het aantal keren contact per jaar. Ontbrekende waarden werden open gelaten en indien er geen contact was werd dit aangeduid als "0".

Gezien het gebrek aan gegevens over het contact via internet werden de gegevens van deze vragen niet opgenomen in de analyses.

De niet-normaal verdeelde variabelen werden getransformeerd tot meer normaal verdeelde variabelen om parametrische testen te kunnen uitvoeren. Dit is echter niet gelukt voor alle niet-normaal verdeelde variabelen zodat er voor bepaalde onderzoeksvragen ook niet-parametrische testen gebruikt zijn.

In het gegevensbestand ontbraken een aantal waarden. De grootouders kunnen deze gegevens om verschillende redenen niet hebben ingevuld; vergeten of niet goed begrepen, maar het is ook mogelijk dat zij niet wilden antwoorden op de vraag omdat zij dit bijvoorbeeld liever voor zich houden of omdat de materie te gevoelig ligt. In dit laatste geval gaan belangrijke gegevens verloren. Omdat we geen uitsluitel kunnen geven over de reden waarom de gegevens ontbreken, zijn de ontbrekende waarden niet "missing at random" (MAR). Het gaat hier om een representativiteitsprobleem waarbij de aanwezige waarden mogelijk niet representatief zijn voor de ontbrekende waarden. Om de ontbrekende waarden aan te vullen maakten we op grond van de andere ingevulde variabelen een voorspelling van de ontbrekende waarden ('imputation'). Dit werd gedaan aan de hand van "Expectation Maximization" (EM), waarbij schattingen worden gemaakt die unbiased zijn.

Een beter alternatief is het gebruik van het statistisch programma "NORM". Hier wordt een 'multiple imputation' gedaan waarbij de schattingen ook unbiased zijn, maar waar ook een schatting van de variabiliteit wordt gemaakt. Met deze variabiliteit kan rekening gehouden worden bij het toepassen van de toetsen, terwijl deze bij Expectation Maximization onbekend is. Gezien de complexiteit en de hoeveelheid tijd die deze procedure in beslag neemt werd het programma "NORM" echter niet gebruikt.

Tenslotte werden de klassieke analyses toegepast om significante verschillen en correlaties na te gaan. Deze analyses werden telkens drie maal toegepast; één maal enkel voor de grootvaders, één maal enkel voor de grootmoeders en tenslotte één maal voor de grootouders, dus zowel grootvaders als grootmoeders. Voor deze laatste groep werd voor de gegevens van grootouders die deel uitmaken van een koppel telkens een gemiddelde van deze twee berekend, aangezien hun gegevens van toepassing zijn op éénzelfde kind en dus afhankelijk zijn van elkaar. In de resultaten zullen dus telkens de gegevens weergegeven worden van de "groep grootvaders", de "groep grootmoeders" en de "gecombineerde groep" van grootvaders en grootmoeders. Hierbij moet opgemerkt worden dat de hoeveelheid grootvaders met een gescheiden kind zo klein was (N=3) dat de analyses voor deze specifieke groep werden weggelaten.

3. Resultaten

3.1 Verband duur scheiding en mate van contact

Om het verband tussen de duur van de scheiding en het contact na de scheiding na te gaan werd een Pearson correlatie Test gebruikt. Het al dan niet aanwezig zijn van een significante correlatie tussen de duur van de scheiding en het telefonisch contact na de scheiding werd getoetst aan de hand van een Spearman correlatie Test.

Voor de groep van de grootmoeders werd een zwak tot matig negatief significant verband gevonden tussen de duur van de scheiding en het contact na de scheiding ($r = -.442, p < 0,05$). In de gecombineerde groep was de correlatie tussen de duur van de scheiding en het contact na de scheiding echter afwezig ($r = -.249, ns$).

In de groep van de grootmoeders was de correlatie tussen de duur van de scheiding en het telefonisch contact na de scheiding afwezig ($\rho = .339, ns$). Met een significantiewaarde van 0,062 kunnen we hier echter wel spreken van een trend. In de gecombineerde groep werd wel een matig positief significant verband gevonden tussen de duur van de scheiding en het telefonisch contact na de scheiding ($\rho = .411, p < 0,01$).

3.2 Vergelijking contact rusthuis – thuis

Bij de analyse van de tweede onderzoeksvraag werd de invloed van het verblijf in een rusthuis op het contact met de kleinkinderen bevestigd. De gemiddelde hoeveelheid contact met de kleinkinderen, tussen de grootouders die thuis verblijven en grootouders die in een rusthuis verblijven, werd vergeleken (zie tabel 1). De verschillen in de hoeveelheid contact tussen de 2 groepen werden getoetst met een Independent Samples t-test. Voor de verschillen in de hoeveelheid telefonisch contact tussen de twee groepen werd een Mann-Whitney Test toegepast.

In de gecombineerde groep werd gevonden dat de hoeveelheid contact met de kleinkinderen van grootouders die thuis verblijven significant groter is dan de hoeveelheid contact van grootouders die in een rusthuis verblijven [$t(264) = 5,152; p < 0,01$]. In de aparte groepen grootvaders [$t(88) = 0,3667; p < 0,01$] en grootmoeders [$t(232) = 5,448; p < 0,01$] werd ook telkens gevonden dat de hoeveelheid contact met de kleinkinderen van de grootvaders of grootmoeders die thuis wonen, significant groter is dan de hoeveelheid contact met de kleinkinderen van de grootvaders of grootmoeders die in een rusthuis verblijven.

Voor het telefonisch contact werd in de gecombineerde groep eveneens gevonden dat de hoeveelheid telefonisch contact met de kleinkinderen significant groter is bij grootouders die thuis verblijven dan bij grootouders die in een rusthuis verblijven [$U(264)=2906,000$; $p<0,01$] In de aparte groepen grootvaders [$U(88)=280,500$; $p<0,01$] en grootmoeders [$U(232)=2306,500$; $p<0,01$] werd ook telkens gevonden dat de hoeveelheid telefonisch contact met de kleinkinderen van de grootvaders of grootmoeders die thuis wonen, significant groter is dan de hoeveelheid telefonisch contact met de kleinkinderen van de grootvaders of grootmoeders die in een rusthuis verblijven.

Tabel 1: Gemiddelde hoeveelheid (telefonisch) contact: vergelijking Thuis - Rusthuis

Groepen	Thuis (M)	Rusthuis (M)	Gemiddeld verschil
Contact grootmoeder	1,6601	1,0988	0,5613
Gecombineerd contact	1,6372	1,1532	0,484
Telefonisch contact grootmoeder	122,08	88,58	33,5
Gecombineerd telefonisch contact	141,08	91,88	49,2

3.3 Verband verloop scheiding en mate van contact

Bij het onderzoek naar de invloed van het verloop van de scheiding bleek slechts in bepaalde groepen een significante correlatie aanwezig te zijn tussen het verloop van de scheiding en de hoeveelheid contact na de scheiding. Het verloop van de scheiding werd in de vragenlijst nagegaan aan de hand van een schaal van 1 tot 7, waarop de grootouders moesten aanduiden hoe de scheiding volgens hen was verlopen (1 = zonder problemen, 7 = met heel veel problemen). Om het verband tussen het verloop van de scheiding en het contact na de scheiding na te gaan werd een Pearson correlatie Test gebruikt. Het al dan niet aanwezig zijn van een correlatie tussen het verloop van de scheiding en het telefonisch contact na de scheiding werd getoetst aan de hand van een Spearman correlatie Test.

In de gecombineerde groep bleek de significante correlatie tussen het verloop van de scheiding en contact na de scheiding afwezig te zijn ($r=-.191$, *ns*). Ook in de aparte groepen van de grootmoeders werd er geen significant verband gevonden tussen het verloop van de scheiding en het contact na de scheiding ($r=-.189$, *ns*).

Voor het telefonisch contact werd in de gecombineerde groep een zwak tot matig negatief significant verband gevonden tussen het verloop van de scheiding en het telefonisch contact na de scheiding ($\rho=-.351$, $p<0,05$). Ook in de groep van de grootmoeders werd een zwak tot matig negatief significant verband gevonden tussen het verloop van de scheiding en het telefonisch contact na de scheiding ($\rho=-.415$, $p<0,05$).

Een negatief significant verband wijst er in dit geval op dat hoe gemakkelijker de scheiding verliep, hoe hoger de mate van telefonisch contact na de scheiding zal zijn. Dit betekent echter ook dat hoe moeilijker het verloop van de scheiding was, hoe minder telefonisch contact er zal zijn na de scheiding.

3.4 Vergelijking van de mate van contact voor en na de scheiding

Uit de analyse van het verschil in contact voor en na de scheiding blijkt dat er inderdaad significant minder contact is met de kleinkinderen na de scheiding dan voor de scheiding (zie tabel 2). Voor het telefonisch contact werd dit significant verschil voor en na de scheiding echter niet terug gevonden. Het verschil tussen de gemiddelde hoeveelheid contact voor en na de scheiding werd nagegaan met een Paired Samples t-test. Om het verschil na te gaan voor het telefonisch contact werd gebruik gemaakt van een Wilcoxon Signed Ranks Test.

In de gecombineerde groep werd gevonden dat de gemiddelde hoeveelheid contact voor de scheiding significant groter is dan het contact na de scheiding [$t(30)=2,368$; $p<0,05$]. Ook in de aparte groep van de grootmoeders werd gevonden dat de gemiddelde hoeveelheid contact voor de scheiding significant groter is dan de gemiddelde hoeveelheid contact na de scheiding [$t(30)=9,401$; $p<0,01$].

Voor het telefonisch contact in de gecombineerde groep werd geen significant verschil [$Z(30)=-1,452$; *ns*]. gevonden tussen de gemiddelde hoeveelheid telefonisch contact voor en na de scheiding. Ook in de aparte groep van de grootmoeders werd geen significante verschil gevonden [$Z(30)=-1,637$; *ns*].

Tabel 2: Gemiddelde hoeveelheid (telefonisch) contact voor en na de scheiding

Groepen	voor scheiding (M)	na scheiding (M)	Mean Difference
Contact grootmoeder	11,36	1,6397	9,7203
Gecombineerd contact	31,7695	1,5475	30,222

3.5 Vergelijking kwaliteit van de relatie met de kleinkinderen voor en na de scheiding

In tegenstelling tot de gemiddelde hoeveelheid contact zijn de verschillen in de kwaliteit van de relatie met de kleinkinderen voor en na de scheiding niet significant. De verschillen werden getoetst met een Wilcoxon Signed Ranks Test.

In de gecombineerde groep werd geen significant verschil gevonden tussen de relatie met de kleinkinderen voor en na de scheiding [$Z(32)=-1,633$; *ns*]. Ook in de aparte

groep van de grootmoeders [$Z(28) = -1,300$; *ns*] was er geen sprake van een significante verschil tussen de relatie met de kleinkinderen voor en na de scheiding.

3.6 Vergelijking mate van contact tussen gescheiden en intacte families

Bij de vorige twee onderzoeksvragen werd een vergelijking gemaakt van de hoeveelheid contact voor en na de scheiding. Om de invloed van een scheiding op de mate van contact nog verder te onderzoeken zullen we nu een vergelijking maken van de gemiddelde hoeveelheid contact van de grootouders met de kleinkinderen, tussen gescheiden en intacte families.

Bij het nagaan van significante verschillen in de gemiddelde hoeveelheid contact met de kleinkinderen tussen grootouders met gescheiden kinderen en grootouders met niet gescheiden kinderen werd slechts in één groep een significant verschil gevonden (zie tabel 3). Het verschil tussen de gemiddelde hoeveelheid contact bij grootouders met gescheiden kinderen en grootouders met niet gescheiden kinderen werd getoetst met een Independent Samples t-test. Om het verschil na te gaan voor het telefonisch contact werd gebruik gemaakt van een Mann-Whitney Test.

In de gecombineerde groep werd geen significant verschil gevonden in de gemiddelde hoeveelheid contact tussen grootouders met gescheiden kinderen en grootouders met niet gescheiden kinderen [$t(198) = .242$; *ns*]. Ook in de aparte groep van de grootmoeders [$t(224) = -.550$; *ns*] bleek er geen significant verschil te zijn in de gemiddelde hoeveelheid contact met de kleinkinderen tussen gescheiden en niet-gescheiden ouders.

Voor het telefonisch contact blijkt dat er in de gecombineerde groep geen significant verschil is in de gemiddelde hoeveelheid telefonisch contact tussen grootouders met gescheiden kinderen en grootouders met niet gescheiden kinderen [$U(198) = 2252,500$; *ns*]. Ook in de groep van de grootmoeders werd geen significant verschil gevonden tussen de twee groepen [$U(224) = 2918,500$; *ns*].

Tabel 3: Gemiddelde hoeveel contact bij gescheiden en intacte families

Groepen	Niet gescheiden ouders (M)	Gescheiden ouders (M)	Gemiddeld verschil
Grootvader contact	1,5457	1,657	-0,1113
Grootmoeder contact	1,5806	1,6403	-0,0597
Gecombineerd contact	1,5508	1,5225	0,0283
Grootvader telefonisch contact	45,54	29,59	15,95
Grootmoeder telefonisch contact	114,88	105,44	9,44
Gecombineerd telefonisch contact	102,25	90,58	11,67

3.7 Vergelijking van de kwaliteit van de relatie tussen grootouders en kleinkinderen bij gescheiden en intacte families

In tegenstelling tot de vooropgestelde hypothese zijn er geen significante verschillen gevonden in de kwaliteit van de relatie tussen grootouders en kleinkinderen, tussen gescheiden en niet gescheiden ouders (zie tabel 4). De significante verschillen tussen de groep van de gescheiden ouders en niet gescheiden ouders, in de kwaliteit van de relatie tussen grootouders en kleinkinderen, werd getoetst aan de hand van een Mann-Whitney Test.

Zowel in de aparte groep van de grootmoeders [$U(224)=3170,500$; *ns*], als in de gecombineerde groep [$U(198)=2389,500$; *ns*] werden geen significante verschillen gevonden in de kwaliteit van de relatie tussen grootouders en kleinkinderen, tussen de groepen van de gescheiden en niet gescheiden ouders.

Tabel 4: Kwaliteit relatie tussen grootouders en kleinkinderen bij gescheiden en intacte families

Groepen	relatie niet gescheiden ouders (M)	relatie gescheiden ouders (M)	Gemiddeld verschil
Grootmoeders	113,57	113,08	0,49
Gecombineerde groep	101,44	95,15	6,29

3.8 Verband hoederecht en mate contact/vergelijking hoeveelheid contact naargelang geslacht ouder

De invloed van het hoederecht werd op twee manieren nagegaan. Ten eerste werd het verband nagegaan tussen de hoeveelheid contact tussen grootouders en kleinkinderen en hoe vaak ze verblijven bij het kind van de grootouders. Ten tweede werd ook het verschil nagegaan in de gemiddelde hoeveelheid contact tussen grootouders en kleinkinderen naargelang het geslacht van de ouder. Omdat 90% van het hoederecht naar de moeder gaat gingen we na in hoeverre de hypothese klopt dat grootouders met dochters meer contact hebben met hun kleinkinderen.

In het eerste deel van de analyses, aan de hand van het verblijf van de kleinkinderen, werd in alle groepen een significant verband gevonden voor het gewone contact. Voor het telefonisch contact bleken de significante correlaties echter in alle groepen afwezig te zijn.

Het al dan niet aanwezig zijn van een significante correlatie tussen het verblijf van de kleinkinderen en de hoeveelheid contact, werd nagegaan met een Pearson correlatie Test voor het gewone contact en een Spearman correlatie Test voor het telefonisch contact.

In de gecombineerde groep werd een matig positief significant verband gevonden tussen het verblijf van de kinderen bij de ouders en de hoeveelheid contact tussen grootouders en kleinkinderen ($r=.564, p<0,01$). Ook in de aparte groep van de grootmoeders ($r=.564, p<0,05$) bleek een matig tot sterk positief significante correlatie aanwezig te zijn.

Voor het telefonisch contact bleek de correlatie tussen het verblijf van de kleinkinderen en de hoeveelheid telefonisch contact in de gecombineerde groep afwezig te zijn ($\rho=.151, ns$). Ook in de aparte groep van de grootmoeders werd er geen verband gevonden tussen het verblijf van de kleinkinderen bij de ouders en de hoeveelheid telefonisch contact tussen grootouders en kleinkinderen ($\rho=.401, ns$).

In het tweede deel van de analyse werden enkel significante verschillen gevonden in de hoeveelheid contact naargelang het geslacht van de ouders, in de groepen van de grootmoeders (zie tabel 5). Om de verschillen na te gaan in de gemiddelde hoeveelheid contact tussen de groep grootouders met een dochter en de groep grootouders met een zoon, werd gebruik gemaakt van de Independent Samples t-test voor het contact en een Mann-Whitney Test voor het telefonisch contact.

In de groep van de grootmoeders werd een significant verschil teruggevonden, namelijk dat de hoeveelheid contact van de grootmoeders met de kleinkinderen significant groter is indien zij een dochter hebben dan indien ze een zoon hebben [$t(31)=2.290; p<0,05$]. In de gecombineerde groep werd echter geen significant verschil gevonden tussen beide groepen [$t(35)=1.556; ns$].

Ook in de groep van de grootmoeders voor het telefonisch contact werd een significant verschil teruggevonden, namelijk dat de hoeveelheid telefonisch contact van de grootmoeders met de kleinkinderen significant groter is indien zij een dochter hebben dan indien ze een zoon hebben [$U(31)=79,500; p<0,05$]. In de gecombineerde groep werd er geen significant verschil gevonden tussen beide groepen, maar was er echter wel sprake van een trend [$U(35)=106,500; ns$].

Tabel 5: Gemiddelde hoeveelheid contact bij zonen en dochters

Groepen	Dochter (M)	Zoon (M)	Gemiddeld verschil
Grootmoeder contact	1,8193	1,4255	0,3938
Gecombineerd contact	1,7251	1,4407	0,2844
Grootmoeder telefonisch contact	20,08	13,3	6,78
Gecombineerd telefonisch contact	22,18	15,26	6,92

3.9 Verband relatie met kinderen en relatie met kleinkinderen

Om het verband na te gaan tussen de relatie van de grootouders met hun kinderen en de relatie met hun kleinkinderen, werd in alle groepen een Spearman correlatie Test toegepast. In alle groepen werd een significante correlatie terug gevonden.

In de gecombineerde groep werd een sterk positief significant verband gevonden tussen de relatie met de kinderen en de relatie met de kleinkinderen ($\rho = .745, p < 0,01$). Ook in de aparte groepen van de grootvaders ($\rho = .666, p < 0,01$) en de grootmoeders ($\rho = .688, p < 0,01$) werden matig tot sterk positief significante verbanden gevonden tussen de relatie met de kinderen en de relatie met de kleinkinderen.

3.10 Verband afstand en mate van contact

Om het verband na te gaan tussen de hoeveelheid contact en de afstand tussen grootouders en kleinkinderen werd gebruik gemaakt van de Pearson correlatie Test voor het contact en de Spearman correlatie Test voor het telefonisch contact. In alle groepen werden significante correlaties terug gevonden.

In de gecombineerde groep werd een zwak negatief significant verband gevonden tussen de afstand en de hoeveelheid contact ($r = -.241, p < 0,05$). Ook in de aparte groepen van de grootvaders ($r = -.384, p < 0,01$) en grootmoeders ($r = -.218, p < 0,01$) werden zwakke negatief significante verbanden terug gevonden tussen de afstand en de hoeveelheid contact.

Voor het telefonisch contact werd in de gecombineerde groep een zwak positief significant verband gevonden tussen de afstand en de hoeveelheid telefonisch contact ($\rho = .156, p < 0,01$). Ook in de aparte groepen grootvaders ($\rho = .348, p < 0,01$) en grootmoeders ($\rho = .144, p < 0,05$) werden zwakke positief significante verbanden terug gevonden.

3.11 Vergelijking mate van contact bij gehuwde en alleenstaande grootouders

De invloed van de burgerlijke staat van de grootouders, meer bepaald het feit of zij een relatie hebben of alleenstaand zijn, op de hoeveelheid contact met de kleinkinderen werd nagegaan aan de hand van de Independent Samples t-test voor het contact en de Mann Whitney Test voor het telefonisch contact. Er werden slecht in bepaalde groepen significante verschillen gevonden tussen beide groepen (zie tabel 6).

In de aparte groep van de grootvaders werd geen significant verschil gevonden in de gemiddelde hoeveelheid contact met de kleinkinderen tussen grootvaders die wel en geen relatie hebben [$t(88)=1.131$; *ns*]. In de groep van de grootmoeders werd echter wel gevonden dat de gemiddelde hoeveelheid contact significant groter is bij grootmoeders die een relatie hebben dan bij grootmoeders die alleenstaand zijn [$t(232)=2.307$; $p<0,05$]. Ook in de gecombineerde groep werd gevonden dat de gemiddelde hoeveelheid contact met de kleinkinderen significant groter is bij grootouders die een relatie hebben dan grootouders die geen relatie hebben [$t(264)=2.150$; $p<0,05$].

Voor het telefonisch contact was er in de gecombineerde groep geen significant verschil in de gemiddelde hoeveelheid telefonisch contact tussen grootouders die een relatie hebben en grootouders die alleenstaand zijn [$U(264)=8536,500$; *ns*]. Ook in de aparte groepen grootvaders [$U(88)=611,500$; *ns*] en grootmoeders [$U(232)=6352,000$; *ns*] waren er geen significante verschillen tussen beide groepen.

Tabel 6: Gemiddelde hoeveelheid contact bij gehuwde en alleenstaande grootouders

Groepen	GO relatie (M)	GO alleenstaand (M)	Gemiddeld verschil
Contact grootvader	1,596	1,4284	0,1676
Contact grootmoeder	1,658	1,4849	0,1731
gecombineerd contact	1,6319	1,4795	0,1524
Telefonisch contact grootvader	44,24	49,93	-5,69
Telefonisch contact grootmoeder	114,76	121,11	-6,35
gecombineerd telefonisch contact	131,87	135,45	-3,58

3.12 Verband leeftijd grootouders en mate van contact

Het verband tussen de leeftijd van de grootouders en de hoeveelheid contact met de kleinkinderen werd nagegaan met een Pearson correlatie Test voor het contact en een Spearman correlatie Test voor het telefonisch contact. In alle groepen was er sprake van een significante correlatie of een trend.

In de gecombineerde groep werd een zwak tot matig negatief significant verband gevonden tussen de leeftijd van de grootouders en de hoeveelheid contact met de kleinkinderen ($r=-.351$, $p<0,01$). Ook in de aparte groepen van de grootvaders ($r=-.445$, $p<0,01$) en grootmoeders ($r=-.376$, $p<0,01$) werden zwakke tot matige negatief significante verbanden gevonden tussen de leeftijd van de grootouders en de hoeveelheid contact.

Voor het telefonisch contact bleek de correlatie tussen de leeftijd van de grootouders en de hoeveelheid telefonisch contact in de gecombineerde groep afwezig te zijn ($\rho=-.119$, $p=0,053$), maar er is echter wel sprake van een trend. Ook in de aparte groep van

de grootmoeders ($\rho=.729$, $p=0,062$) werd er geen significant verband terug gevonden, maar was er sprake van een trend. In de aparte groep van de grootvaders was er wel een zwakke negatief significante correlatie aanwezig tussen de leeftijd van de grootouders en de hoeveelheid telefonisch contact met de kleinkinderen ($\rho=-.215$, $p<0,05$).

4. Bespreking

Het doel van dit onderzoek was een beter zicht te krijgen op de relatie tussen grootouders en kleinkinderen in intacte families en families waar de ouders gescheiden zijn, vanuit het perspectief van de grootouders. Meer bepaald wilden we het effect van scheidingen nagaan op de mate van contact en telefonisch contact tussen grootouders en kleinkinderen en onderzoeken welke factoren hierbij een belangrijke rol spelen. Zoveel mogelijk grootouders werden gevraagd een vragenlijst in te vullen met vragen over het contact en de relatie met hun kleinkinderen. Uit de resultaten van dit onderzoek bleek dat slechts een deel van de resultaten uit vorig onderzoek werden bevestigd. Ook een aantal factoren die een mogelijke invloed hebben op het contact na de scheiding, maar die zelden in vorig onderzoek werden belicht, werden in deze studie onderzocht. Zo werd de veronderstelling van Jaskowski en Dellasega (1993) dat de duur van de scheiding een mogelijke invloed kan hebben op het contact na de scheiding gedeeltelijk terug gevonden in de resultaten van dit onderzoek. Voor het gewone contact werd enkel een negatief significant verband gevonden in de groep van de grootmoeders. Zo blijkt dat hoe langer de ouders reeds gescheiden zijn, hoe minder contact er is tussen kleinkinderen en grootmoeders. Voor het telefonisch contact werd echter een positief significant verband gevonden voor alle grootouders, namelijk dat hoe langer de scheiding reeds achter de rug is, hoe meer telefonisch contact er is tussen grootouders en kleinkinderen.

De hypothese van Ehrenberg en Smith (2003) dat het enkel bevragen van gezonde grootouders mogelijk een verkeerd beeld kan opleveren, werd in dit onderzoek nagegaan aan de hand van een vergelijking tussen grootouders die verblijven in een rusthuis en grootouders die thuis verblijven. Hierbij werd ervan uitgegaan dat grootouders die in een rusthuis verblijven minder zelfstandig zijn en vaak minder motorische, visuele, auditieve en cognitieve mogelijkheden hebben dan grootouders die thuis verblijven. Uit de resultaten bleek dat zowel grootvaders als grootmoeders die in rusthuizen verblijven, significant minder contact en telefonisch contact hebben dan grootouders die thuis verblijven. Dit bevestigt de hypothese van Ehrenberg en Smith dat het minder gezond zijn van grootouders een invloed kan hebben op de hoeveelheid contact met de kleinkinderen en een mogelijk verkeerd beeld kan opleveren in de resultaten indien men dit niet in rekening brengt.

In tegenstelling tot de verwachting dat het verloop van de scheiding een mogelijke invloed kan hebben op het contact van de grootouders met de kleinkinderen na de scheiding, werd dit enkel bevestigd voor het telefonisch contact. Voor het gewone contact werd in geen enkele groep een significant verband gevonden tussen het verloop van de scheiding en het contact na de scheiding. Het verloop van de scheiding werd in de

vragenlijst nagegaan aan de hand van een schaal van 1 tot 7, waarop de grootouders moesten aanduiden hoe de scheiding volgens hen was verlopen (1 = zonder problemen, 7 = met heel veel problemen).

In dit onderzoek werd gevonden dat de hoeveelheid contact voor de scheiding, zowel voor grootvaders als grootmoeders, significant groter is voor de scheiding dan na de scheiding. Zoals Jaskowski en Dellasega (1993) aangaven werd gevonden dat een scheiding niet enkel de ouder-kind dyade zal beïnvloeden, maar ook andere leden van de familie zoals de grootouders hier onder kunnen lijden. Voor het telefonisch contact werden deze significante verschillen echter niet gevonden. Voor deze populatie wijst dit er op dat ondanks het feit dat de grootouders hun kleinkinderen minder zien na de scheiding, zij dit contact wel proberen te onderhouden via de telefoon.

Om dit verder te onderzoeken werd vervolgens een vergelijking gemaakt tussen de gemiddelde hoeveelheid contact met de kleinkinderen bij gescheiden en niet-gescheiden ouders. Hier werden geen significante verschillen gevonden in de hoeveelheid contact. Ondanks de vele aanwijzingen dat de scheiding van de ouders ook veranderingen brengen in de betrokkenheid van de grootouders naar de kleinkinderen toe (Johnson, 1999) werden in dit onderzoek geen significante verschillen gevonden in de kwaliteit van de relatie met de kleinkinderen, voor en na de scheiding.

Ook bij het vergelijken van de kwaliteit van de relatie tussen grootouders en kleinkinderen bij gescheiden en niet-gescheiden ouders werden geen significante verschillen gevonden. Hieruit kunnen we afleiden dat in deze populatie een scheiding geen veranderingen zal aanbrengen in de betrokkenheid en kwaliteit van de relatie van grootouders naar kleinkinderen toe.

De hypothese dat de veranderingen in de relaties tussen grootouders en kleinkinderen sterk beïnvloed worden door het feit of de band met de kleinkinderen via de zoon of de dochter gaat en dat de relaties tussen grootouders en kleinkinderen vaak sterker zijn voor de ouders van de moeder dan voor ouders van de vader (Dench et al, 1999; Lussier et al., 2002), werd enkel terug gevonden in de groep van de grootmoeders. Zowel voor het gewone als het telefonisch contact bleek de gemiddelde hoeveelheid contact tussen grootmoeders en kleinkinderen significant groter is indien de grootmoeder een dochter heeft, dan indien zij een zoon heeft. Voor de gecombineerde groep van de grootouders werden deze significante verschillen niet gevonden. Mogelijk speelt de moeder-dochter relatie tussen grootmoeder en dochter in deze populatie een belangrijke rol in het behoud van het contact met de kleinkinderen.

Tussen de hoeveelheid contact en hoeveel de kleinkinderen verblijven bij de biologische ouder werd wel in alle groepen een positief significante correlatie gevonden. Hieruit bleek dat hoe meer de kleinkinderen verblijven bij de biologische ouder, hoe meer contact ze hebben met de grootouders. Dit bevestigt de resultaten van Hilton en Macari (1997) dat

het hoederecht de bepalende factor is, eerder dan het geslacht. Hierbij moet opgemerkt worden dat de significante correlaties tussen het hoederecht en de hoeveelheid contact tussen grootouders en kleinkinderen in dit onderzoek niet gevonden werden voor het telefonisch contact.

Overeenkomstig met de bevindingen van Gladstone (1986) en Matthews en Sprey (1982) bleek uit de resultaten van deze studie dat de relatie van de grootouders met hun kinderen de meest significant mediërende factor is voor de relatie tussen grootouders en kleinkinderen. Zowel voor grootvaders als grootmoeders was er een sterk positief significant verband aanwezig tussen de relatie met de kinderen en de relatie met de kleinkinderen. Hoe beter de relatie met de kinderen wordt ervaren door de grootouders, hoe beter ook de relatie met de kleinkinderen zal zijn. Dit bevestigt de onderzoeken van Gladstone (1986) en Leon en Isaacs (1986) dat hoe de relatie was voor de scheiding, het contact met de kleinkinderen significant zal beïnvloeden.

Ook de algemene consensus in de literatuur betreffende de impact van geografische nabijheid op de relatie tussen grootouders en kleinkinderen wordt door de resultaten van dit onderzoek bevestigd. Zowel voor grootvaders als grootmoeders blijkt uit de resultaten dat er een negatief significante correlatie aanwezig is tussen de afstand en de hoeveelheid contact. Dit wil zeggen dat hoe verder de grootouders wonen, hoe minder contact er zal zijn en hoe dicht de grootouders bij de kleinkinderen wonen, hoe meer contact er zal zijn. Voor het telefonisch contact zijn er echter, zowel voor de grootvaders als grootmoeders, steeds positief significante correlaties aanwezig tussen de afstand en de hoeveelheid telefonisch contact. Hieruit kunnen we afleiden dat hoe verder de grootouders wonen van de kleinkinderen, hoe meer telefonisch contact er zal zijn met de kleinkinderen. Als de grootouders dicht bij de kleinkinderen wonen zal er minder telefonisch contact zijn.

De veronderstelling dat getrouwde grootouders of grootouders met een relatie meer contact hebben met hun kleinkinderen dan alleenstaande grootouders (Gladstone, 1988) werd terug gevonden in de resultaten van dit onderzoek. In de gecombineerde groep en de aparte groep van de grootmoeders werd gevonden dat de hoeveelheid contact met de kleinkinderen significant groter is bij grootouders die een relatie hebben dan bij grootouders die alleenstaand zijn. Een mogelijke oorzaak is dat grootouders zonder relatie een meer zelfstandig leven leiden met eigen activiteiten waardoor zij minder tijd hebben voor het contact met de kleinkinderen (Gladstone, 1988). Een andere mogelijkheid is dat alleenstaande grootouders een meer geïsoleerd en vereenzaamd leven leiden en bijgevolg minder in contact komen met de kleinkinderen.

Hierbij moet opgemerkt worden dat deze resultaten werden niet terug gevonden in de aparte groep van de grootvaders. Ook voor het telefonisch contact met de kleinkinderen werden geen significante verschillen gevonden tussen grootouders met en zonder relatie.

Overeenkomstig met het onderzoek van Johnson et al. (1988) en Sprey en Matthews (1982) werd gevonden in de resultaten van deze studie dat naarmate de grootouders ouder worden, het contact met de kleinkinderen zal minderen. De invloed van de leeftijd van grootouders kan echter misleidend zijn aangezien oudere grootouders ook oudere kleinkinderen hebben die minder nood hebben aan verzorging en aandacht (Schutter et al., 1997). Voor het telefonisch contact werd enkel in de aparte groep van de grootvaders een negatief significante correlatie gevonden tussen de leeftijd van de grootvaders en de hoeveelheid telefonisch contact. Met andere woorden, het telefonisch contact zal ook afnemen naarmate grootvaders ouder worden. In de aparte groep van de grootmoeders en de gecombineerde groep van de grootouders werd deze zelfde trend echter ook terug gevonden. Hierbij moeten de vaak opduikende auditieve problemen bij oudere mensen in rekening gebracht worden die mogelijk bijdragen tot het minderen van het telefonisch contact.

De resultaten van de studie moeten geïnterpreteerd worden rekening houdend met de beperkingen en tekortkomingen van deze studie.

Een eerste tekortkoming is de kleine steekproefgrootte van deze studie. Voornamelijk de kleine groep gescheiden ouders brengt met zich mee dat vermoedelijk enkel de opvallende trends naar voren komen, maar minder kenmerkende zaken mogelijk op de achtergrond blijven. De kleine groep van grootvaders vermindert ook de betrouwbaarheid van de resultaten bekomen voor de grootvaders apart.

Ook het feit dat deze vragenlijst werd afgenomen binnen een klein gebied van Vlaanderen beperkt de mogelijkheid tot het generaliseren naar andere gebieden en culturen. De invloed van raciale, etnische, religieuze en socio-economische aspecten is ons bijgevolg onbekend gebleven en kan een belangrijk gegeven zijn naar volgend onderzoek toe.

Een tweede beperking van deze studie is dat de klassieke analyses die werden toegepast uitgaan van onafhankelijkheid tussen de verschillende deelnemers. In dit onderzoek bevinden de gegevens zich in een geneste structuur aangezien één grootouder, indien hij of zij meer dan één kind heeft, de vragenlijst meerdere keren moest invullen. Zo vormen de kinderen en kleinkinderen van één grootouder een geneste groep. De verschillende vragenlijsten die worden ingevuld door één grootouder over verschillende kinderen binnen één geneste groep zijn dus niet onafhankelijk van elkaar. Het statistisch programma HLM is een programma voor multi-levelanalyse en kan omgaan met geneste groepen en variabelen. Daarom werd een poging gedaan de gegevens van deze studie over te zetten naar het statistisch programma HLM. In vele gevallen bestond de geneste groep echter maar uit één kind en diens kinderen, wat het gebruik van het programma onmogelijk maakte.

Een derde probleem waren de ontbrekende waarden in het gegevensbestand van de vragenlijsten. Om de ontbrekende gegevens aan te vullen maakten we op grond van de andere ingevulde variabelen een voorspelling van de ontbrekende waarden ('imputation'). Dit werd gedaan aan de hand van "Expectation Maximization" (EM), waarbij schattingen worden gemaakt die unbiased zijn.

Ten vierde moet opgemerkt worden dat indien we heel de aanpassing aan een nieuw familiegebeuren zoals een scheiding willen begrijpen, we volgens de familiesysteemtheorie (Minuchin, 1985) het kind en al zijn familieleden in achtung moeten nemen. Deze studie richtte zich op het perspectief van de grootouders maar om inzicht te krijgen in al de dynamieken tussen kind en familie zouden we de perspectieven van de drie generaties moeten opnemen in het onderzoek. Hierbij zou het interessant zijn om nog andere familiedynamieken te bevragen. Zo kan de aard van de communicatie en relatie tussen de gescheiden ouders na de scheiding, een belangrijke invloed hebben op het verloop van het contact tussen grootouders en kleinkinderen. Ook het bevragen van het verloop van eventuele nieuwe huwelijken en de relatie van de kleinkinderen met de nieuwe partner kan interessante gegevens opleveren en een belangrijke invloed hebben op het contact van de kleinkinderen met de grootouders.

Ten vijfde zouden nog een aantal bepalende factoren van de grootouders in kaart moeten gebracht worden bij het opstellen van een vragenlijst, om hier achteraf in de analyses rekening mee te kunnen houden. Zo werd in dit onderzoek de invloed van de gezondheid van de grootouders op de hoeveelheid contact met de kleinkinderen nagegaan aan de hand van een vergelijking tussen grootouders die in een rusthuis verblijven en grootouders die nog thuis verblijven. Hierbij werd ervan uitgegaan grootouders die in een rusthuis verblijven minder gezond zijn dan grootouders die thuis verblijven. Aangezien dit niet altijd het geval zal zijn, is een beter alternatief het bevragen of opvragen van de medische toestand van de grootouders bij het afnemen van de vragenlijst om rekening te kunnen houden met deze gezondheidsfactor.

Ook het feit of de grootouders nog gaan werken overdag of reeds op pensioen zijn, kan een bepalende factor zijn voor de hoeveelheid contact met de kleinkinderen en zou bijgevolg moeten worden opgenomen in de vragenlijst.

Verder was er in deze studie geen mogelijkheid rekening te houden met het onderscheid tussen kleindochter en kleinzonen, hoewel dit in vorig onderzoek belangrijke verschillen heeft opgeleverd. Naar volgend onderzoek toe is het belangrijk dit onderscheid in rekening te brengen.

Tenslotte werd bij veel onderzoeksvragen gebruik gemaakt van correlatietesten waarbij het niet mogelijk is causale verbanden af te leiden. Zo kan uit de positief significante relatie tussen afstand en telefonisch contact afgeleid worden dat hoe groter de afstand is tussen grootouders en kleinkinderen, hoe meer telefonisch contact er zal zijn of dat hoe

dichter ze bij elkaar wonen, hoe minder telefonisch contact er zal zijn. We kunnen echter niet beweren dat de afstand de mate van contact veroorzaakt.

5. Besluit

Het doel van dit onderzoek was een beter zicht te krijgen op de relatie tussen grootouders en kleinkinderen in intacte families en families waar de ouders gescheiden zijn, vanuit het perspectief van de grootouders. Meer bepaald wilden we het effect van scheidingen nagaan op de mate van contact en telefonisch contact tussen grootouders en kleinkinderen en onderzoeken welke factoren hierbij een belangrijke rol spelen.

Overeenkomstig met de literatuur werd gevonden dat de hoeveelheid contact tussen grootouders en kleinkinderen significant daalt na een scheiding. Het contact via de telefoon wordt echter wel onderhouden. Ondanks de daling in het contact wordt er in deze studie door de grootouders geen verschil aangegeven in de betrokkenheid en kwaliteit van de relatie met de kleinkinderen na de scheiding.

Er werden geen significante verschillen gevonden bij het vergelijken van de hoeveelheid contact en bij het vergelijken van de relatie en betrokkenheid, tussen gescheiden en intacte families.

Uit deze studie bleek vervolgens dat hoe de situatie na de scheiding zal verlopen, afhankelijk is van een aantal factoren. Zo bleek het hoederecht een bepalende factor te zijn in het verloop van de mate van contact tussen grootouders en kleinkinderen. Grootouders wier kind het hoederecht heeft, zullen meer contact hebben met de kleinkinderen. Enkel voor grootmoeders werd gevonden dat ook het geslacht van de ouder een bepalende rol kan spelen; indien zij een dochter hebben zullen zij meer contact hebben met de kleinkinderen dan indien zij een zoon zouden hebben. Hoe lang de ouders reeds gescheiden zijn bleek enkel een invloed te hebben op de mate van contact bij grootmoeders; hoe langer de ouders reeds gescheiden zijn hoe minder contact er zal zijn tussen grootmoeders en kleinkinderen na de scheiding. Het verloop van de scheiding bleek enkel een rol te spelen bij de mate van telefonisch contact; hoe moeilijker het verloop van de scheiding, hoe minder telefonisch contact er zal zijn tussen grootouders en kleinkinderen na de scheiding. Verder blijkt dat grootouders die reeds in een rusthuis verblijven minder contact hebben met hun kleinkinderen dan grootouders die nog thuis verblijven en werd gevonden dat gehuwde grootouders meer contact hebben met de kleinkinderen dan grootouders die alleenstaand zijn. Ook de afstand tussen de woningen van grootouders en kleinkinderen speelt een bepalende rol; hoe verder ze van elkaar wonen, hoe minder contact er zal zijn. Dit laatste werd echter niet teruggevonden voor het telefonisch contact.

Tenslotte zal de relatie tussen grootouders en kleinkinderen grotendeels bepaald worden door de relatie tussen grootouders en hun kinderen en zal naarmate grootouders ouder worden, de mate van contact met de kleinkinderen dalen.

6. Referenties

Ahrons, C. (2007). Family ties after divorce : Long-term implications for children. *Family Processes; 46; 1; 53-66.*

Ahrons, C. R., & Bowman, M. E. (1981). Changes in family relationships following divorce of adult child : Grandmother's perceptions. *Journal of Divorce; 5; 49-68.*

Anspach, D. (1976). Kinship and divorce. *Journal of Marriage and the Family, 38, 343-350.*

Beel, V. (2007, 6 maart). Kwart van kinderen maakt scheidingen mee – Vooral blijvende vijandschap tussen ouders is nefast. *De Standaard/Het Volk*. Geraadpleegd op 15 april 2007 op http://www.baso.be/nieuws_actualiteit/NIEUWS_ACTUALITEIT.htm

Bengston, V.L., & Robertson, J.F. (1985). *Grandparenthood*. Newbury Park, CA: Sage.

Benoit, D. & Parker, K. C. H. (1994). Stability and transmission of attachment across three generations. *Child Development, 65, 1444-1456.*

Bowlby, J. (1989). *Secure and insecure attachment*. New York: Basic Books.

Bronfenbrenner, U., & Morris, P. (1998). The ecology of developmental processes. In W. Damon (Ed.), *Handbook of child psychology* (Vol. 1, 5th ed.) New York: Wiley.

Creasy, G. L. (1992). The association between divorce and late adolescent grandchildren's relations with grandparents. *Journal of youth and adolescence, 22; 5; 513-529.*

Dell, P. F., & Appelbaum, A. S. (1977). Trigenerational enmeshment: Unresolved ties of single-parents to family of origin. *American Journal of Orthopsychiatry; 47; 52-59.*

Dench, G., Ogg, J., & Thompson, K. (1999). The role of grandparents. In R. Jowell (Ed.), *British Social Attitudes: The 16th report* (pp. 136-156). Ashgate, United Kingdom: National Centre for Social Research.

Doka, K. J., & Mertz, M. E. (1988). The meaning and significance of greatgrandparenthood. *The Gerontologist, 28; 192-197.*

Drew, L. A., & Smith, P. K. (1999). The impact of parental separation/divorce on grandparent-grandchild relationships. *Journal of Aging and Human Development*; 48; 3; 191-216.

Drew, L. M., & Smith, P. K. (2002). Implications for grandparents when they lose contact with their grandchildren: Divorce, family feud and geographical separation. *Journal of Mental Health and Aging*; 8; 2; 95-119.

Dunn, J., Davies, L., O'Connor, T. G., & Sturgess, W. (2001 a). Family lives and friendships: The perspectives of children in step-, single-parent, and nonstep families. *Journal of Family Psychology*, 15, 272-287.

Ehrenberg, M. F., & Smith, S. T. L. (2003). Grandmother-grandchild contacts before and after an adult daughter's divorce. *Journal of Divorce and Remarriage*; 39; 1; 27-43.

Furstenberg, F., (1976). *Unplanned parenthood: The social consequences of teenage childbearing*. New York: Free Press.

Gladstone, J. W. (1988). Perceived changes in grandmother-grandchild relations following a child's separation or divorce. *The gerontologist*; 28; 1; 66-72.

Hetherington, E.M. (1989). Coping with family transitions: Winners, losers and survivors. *Child Development*, 60, 1-14.

Hetherington, E. M., & Arasteh, J. D. (1988). *Impact of divorce, single parenting, and stepparenting on children*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Hetherington, E. M., & Stanley-Hagan, M. (1999). The adjustment of children with divorced parents: A risk and resiliency perspective. *Journal of child psychology and psychiatry and allied disciplines*, 40, 129-140.

Hill, F. W., Mullis, R. L., Readdick, C. A., & Walters, C. M. (2000). Intergenerational perceptions of attachment and prosocial behavior. *Marriage & Family Review*, 30, 59-72.

Hilton, J.M., & Macari, D.P. (1997). Grandparent involvement following divorce: A comparison in single-mother and single-father families. *Journal of divorce & Remarriage*, 28(1/2), 203-224.

Jaskowski, S. K., & Dellasega, C. (1993). Effects of divorce on the grandparent-grandchild relationship. *Issues in Comprehensive and Pediatric Nursing; 16;* 125-133.

Johnson, C. H. (1988). *Ex-familia: Grandparents, parents, and children adjust to divorce*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Johnson, C. H. (1999). Effects of adult children's divorce on grandparenthood. In M. Szinovacz (Ed.), *Handbook on grandparenthood* (pp. 184-199). Westport, CT: Greenwood Press.

Johnson, C. H., & Barer, B. M. (1987). Marital instability and the changing kinship networks of grandparents. *The gerontologist, 27,* 330-335.

Kennedy, G. E., & Kennedy, C. E. (1993). Grandparents: A special resource for children in stepfamilies. *Journal of divorce and remarriage, 19,* 45-68.

King, V., Elder, G.H., & Conger, R.D. (2000). Wisdom of the ages. In G.H. Elder, Jr. & R.D. Conger, *Children of the land: Adversity and success in rural America*. Chicago: University of Chicago Press.

Kornhaber, A. (1996). Contemporary grandparenting. Newbury Park, CA: Sage.

Kruk, E. (1995). Grandparent-grandchild contact loss: Findings from a study of "grandparents rights" members. *Canadian Journal on aging, 14,* 737-754.

Lavers, C. A., & Sonuga-Barke, E. J. (1997). Annotation : On the grandmothers' role in the adjustment and maladjustment of grandchildren. *Journal of child psychology and child psychiatry, 38,* 747-753.

Lansford, E. J., Malone, P. S., Costellino, D. R., Dodge, K. A., Pettit, G. S. & Bates, J. E. (2006). Trajectories of internalising, externalising, and grades for children who have and have not experienced their parents divorce or separation. *Journal of Family Psychology; vol 20; 2;* 292-301.

Leon, G., & Isaacs, M. (1986). *Social networks and marital dissolution: Parental provision for divorcing daughters*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Sociological Association, New York.

Lussier, G., Deater-Deckard, K., Dunn, J. & Davies, L. (2002). Support across two generations: Children's closeness to grandparents following parental divorce and remarriage. *Journal of Family Psychology*; 16; 3; 363-376.

Marquardt, E. (2006). New reasons to stay together – The effects of divorce on children can last a lifetime. *Readers's Digest – North American Edition*; 160-163.

McLanahan, S., & Sandefur, G. (1994). *Growing up with a single parent: what hurts, what helps*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Minuchin, P. (1985). Families and individual development: Provocations from the field of family therapy. *Child development*, 56, 289-302.

Nichols, W. C. (1985). Family therapy with children of divorce. *Journal of Psychotherapy and the Family*; 1; 55-68.

Picard, M., Lee, C.M., & Hunsley, J. (1997). Social supports received and desired: The experiences of recently divorced parents with their parents en parents-in-law. *Journal of Divorce & Remarriage*, 27(1/2), 57-69.

Schaffer, H., & Emerson, P. (1964). The development of social attachments in infancy. *Monogr. Society Res. Child Develop.*

Scherman, A., Goodrich, C., Kelly, C., Russell, T., & Javadi, A. (1988). Grandparents as a support system for children. *Elementary School Guidance and Counseling*, 23, 16-22.

Schutter, M. E., Scherman, A., & Carroll, R. S. (1997). Grandparents and children of divorce: their contrasting perceptions and desires for the postdivorce relationship. *Department of Educational Psychology, University of Oklahoma*.

Smith, M. S. (1991). An evolutionary perspective on grandparent-grandchild relationships. In P. K. Smith (Ed.), *The psychology of grandparenthood: An international perspective*. London: Routledge.

Sprey, J., & Matthews, S. H. (1982). Contemporary grandparenthood: A systematic transition. *The annals of the American Academy of Political and Social Science*, 464, 91-103.

Stone, G. (2006). An exploration of factors influencing the quality of children's relationships with their father following divorce. *Journal of divorce and remarriage; vol 46; 1; 13-28.*

Szinovacz, M. E. (1998). Grandparent research: Past, present, and future. In M. E. Szinovacz (Ed.), *Handbook on grandparenthood* (pp. 1-20). Westport, CT: Greenwood Press.

Tinsley, B. J., & Parke, R. D. (1987). Grandparents as interactive and social support agents for families with young infants. *International Journal of aging and human development*, 25; 259-277.

Uhlenberg, P. (1980). Death and the family. *Journal of Family History*, 5, 313-320